

Tiina Käkälä-Puumala

Totuus ja spekulatio: Raha realistisessa kirjallisuudessa

Emma Bovaryn velkaantuminen Gustave Flaubertin *Madame Bovaryssa* (1857) alkaa kuin huomaamatta. Ensin se tarkoittaa muutamaa lahjaa, jotka hän ostaa luotolla rakastajalleen Rodolphelle, sekä matkalaukkuja ja muita tarvikkeita heidän suunnittelemaansa yhteistä pakomatkaa varten. Ilman luottoa Emmen olisi hyvin hankala perustella ostoksiin tarvitsemaansa rahaa miehelleen Charles Bovarylle. Emma maksaa velkansa kauppiaas LHeureux'lle aluksi kultakolikoilla. Myöhemmin hän – kauppiaan voimakkaasti yllyttämänä – alkaa tehdä lisää ostoksia luotolla. Luoton käyttämisen seurauksena rahan määrä lakkaa olemasta realiteetti Emmen elämässä, koska uusia varoja voi saada käyttöönsä milloin vain – paperilla. Käteisen saamiseksi kauppiaas myöntää velkakirjoja, ja niiden erääntyessä Emma ottaa lisää luottoa vanhojen velkojen maksuun. Ostelemalla jatkuvasti uusia tavaroita ja palveluita, joihin hänellä ei itse asiassa olisi lainkaan varaa, ja lainaamalla rahaa kaikilta mahdollisilta ihmisiltä Emma luo oman kotitaloutensa, *oikonomian*, sisään eräänlaisen varjotalouden.¹ Aluksi varjotaloutta tarvitaan avioliiton ulkopuolisten suhteiden ylläpitoon; romaanin loppupuolella Emma hakee pakonomaisesta kuluttamisesta mielihyvää ja lohtua rakkaussuhteiden päättymisen aiheuttamaan kriisiin. Lopulta ollaan kierteessä, jossa velat, korot ja korkojen korot saavuttavat tason, joka ylittää Emmen käsityskyvyn:

Joskus hän kyllä koetti tehdä laskelmia, mutta ne toivat ilmi niin kauhistuttavia seikkoja, ettei hän voinut uskoa niihin. Hän aloitti jälleen alusta, sekautui pian, jätti kaiken silleen eikä ajatellut sitä enää. (Flaubert 1956, 252.)²

Velkaantumisen syöveri tuhoaa lopulta Emmen, hänen perheensä sekä vanhempien ja appivanhempien varallisuuden. Emma oli onnistunut salaamaan kaksoiselämänsä lähipiiriltään ja Yonvillen kyläläisiltä; sen sijaan velkaantumisesta seuraava vararikko ja omaisuuden ulosmittaaminen on väistämättä julkinen häpeä. Ristiriita Emmen hellimän idealisoidun omakuvan ja hänen tosiasiallisen tilanteensa välillä kasvaa kestäväksi ja hän päätyy itsemurhaan.

Madame Bovary, paradigmaattinen realistinen romaani, on myös kiinnostava yksilötason kuvaus siitä muutoksesta, joka 1800-luvulla tapahtui suhteessa rahan käyttöön ja talouteen liittyviin arvoihin. Paperiraha – joka ei alun perin ollut valuutta, vaan maksusitoumus – oli 1800-luvulla hyvää vauhtia jo syrjäyttämässä metallirahojen käyttöä. Järjestäytynyttä pankkitoimintaa alkoi jo olla suurimmissa kaupungeissa, kun taas maaseudulla velalliset olivat usein koronkiskureiden armoilla. Osakkeiden ja velkakirjojen

kauppa muodosti omat markkinansa, ja globaali rahatalous siinä muodossa kuin sen nykyään tunnemme alkoi kehittyä. Moderni kulutuskulttuuri syntyi vuosisadan puolivälin jälkeen, ja sen mukana naisten yhteiskunnallinen rooli taloudellisina toimijoina ja ostopäätösten tekijöinä kasvoi merkittävästi.

Käsittelen tässä artikkelissa rahakuvausten roolia klassisen realismin kauden kirjallisuudessa.³ Rahaa, rikkautta ja köyhyyttä on toki kirjallisuudessa kuvattu aina, mutta tarkoitukseni on keskittyä siihen, mitä erityistä ja myös oman aikamme kirjallisuuden kannalta kiinnostavaa rahan kuvaukseen tulee mukaan juuri realismin kaudella. Kysymys on sekä temaattinen että rakenteellinen, sillä se koskee myös realismin representaatiokäsitystä.

Realismi oli aikalaiskirjallisuutta, joka dokumentoi usein hyvinkin yksityiskohtaisesti konkreettisia rahan käytössä tapahtuneita muutoksia, joista keskeisin oli siirtyminen metallirahoista paperirahan käyttöön. Tässä muutoksessa ei ollut kysymys ainoastaan siitä, että rahan materiaali muuttui toiseksi: kysymys oli koko representaatiokäsityksen muutoksesta, joka puolestaan vaikutti myös ihmisten arvoihin ja asenteisiin – siihen mentaaliseen kuvaan, joka heillä rahasta oli. Paperiraha oli materiaalisesti arvoton: sen arvo muodostui ainoastaan siitä perusteiltaan epämääräisestä sopimuksesta, joka vallitsi rahan käyttäjien välillä ja jonka mukaan paperi toimi vaurauden ja arvon representaationa. Uskottavuus ja luottamus olivat siksi keskeisiä tekijöitä rahajärjestelmän toimimisen kannalta. Paperirahaan ja erilaisiin kirjoitettuihin maksusitoumuksiin, kuten velkakirjoihin ja osakkeisiin, perustuva järjestelmä oli kuitenkin hauras, altis kriiseille ja väärinkäytöksille. Se edellytti käyttäjältään erikoista kaksoisasennetta, jossa paperirahaan sisältyvä epävarmuus hyväksyttiin samalla kun rahan käyttö edellytti luottamusta.

Tämä mentaalinen muutos on nähtävissä myös realismin kauden kirjallisuuden rahakuvauksissa, joissa arvo ja varallisuus näyttäytyvät toistuvasti epävarmoina ja spekulatiivisina asioina ja usein henkilökohtaisten katastrofien aiheuttajina. Toisaalta monet realistiset romaanit kuvaavat myös sitä, miten raha mahdollistaa esimerkiksi sosiaalisen nousun tai yhteiskunnalliset ja teknologiset muutokset. Kysymys representaation edellyttämästä luottamuksesta ja tuon luottamuksen epävarmuudesta voidaan kuitenkin ulottaa koskemaan myös koko realismin kirjallisuuskäsitystä, johon kuuluivat keskeisesti uskottavuuden ja todenmukaisuuden ihanteet.

Tarkoitukseni on linkittää seuraavassa kirjallisuushistoria ja taloushistoria toisiinsa käsittelemällä rahakuvausten ja representaation uskottavuuden problematiikan läheistä suhdetta kolmesta eri näkökulmasta. Aluksi käsittelen sitä, miten rahaa kuvataan usein ambivalenttina sosiaalisena muutosvoimana realistisessa kirjallisuudessa. Tämän jälkeen käsittelen uskottavuuden problematiikkaa spekulatiivisuuden ja kultakantajärjestelmän kautta. Spekulatiivista realistisen fiktion yhteydessä on käyttänyt mm. Catherine Gallagher (2006), jonka mukaan moderniteettiin kuuluu olennaisesti representaation

uskottavuuden pohtiminen – niin kirjallisuuden lukemisessa, taloudessa kuin poliittikassakin. Uskottavuuteen perustui myös eräs keskeinen 1800-luvun monetaristisista uudistuksista, kultakantajärjestelmä, jonka historiallinen samanaikaisuus klassisen realismin kauden kanssa on saanut useat kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijat (mm. Jean-Joseph Goux, Walter Benn Michaels ja John Vernon) näkemään siinä selviä ideologisia yhtymäkohtia realismin kanssa. Heidän mukaansa realismissa kaunokirjallisuuden ihanteeksi muodostui referentiaalinen kieli, joka kuvaa tai edustaa todellisuutta yhtä väärentämättömästi kuin seteliraha edustaa kultamäärää pankin kassaholvissa.

Tämän paralleelin, jonka perusteita ja sovellettavuutta käsittelen tarkemmin tuonempana, tekee mielenkiintoiseksi myös se, että kultakantajärjestelmä kriisiytyi asteittain eri maissa jo 1800-luvun lopulla ja viimeistään ensimmäisen maailmansodan aikana se lakkasi käytännössä toimimasta. Samaan aikaan myös realismia olivat esteettisessä mielessä haastamassa uudet, myöhemmin modernismina tunnetut suuntaukset, joiden suhde representaation näköisyyden ja uskottavuuden ihanteisiin oli ratkaisevasti erilainen.

Raha: muutoksen agentti

1800-luvulla taloudellinen, tieteellis-tekninen ja yhteiskunnallinen muutosvauhti on ennennäkemätöntä. Teollistuminen, kapitalismi, urbanisoituminen, siirtolaisuus, rautatiet, poliittinen kuuhunta – tunne elämän nopeutumisesta ja jatkuvasta liikkeestä vallitsi kaikkialla 1800-luvulla. Tämä vauhdin lisääntyminen saa ilmauksensa myös aikakauden kirjallisuudessa (Jameson 2010, 281–282; McDonagh 2010, 62–66). Fredric Jameson (2010, 281) toteaa Georg Lukácsiin viitaten, että realistinen romaani on jo lähtökohtaisesti historiallinen kuvatessaan arkipäivässä tapahtuvaa muutosta: juuri tunne elinympäristön välittömästä ja osittain uhkaavastakin muuttumisesta oli realismin miljöille tyypillistä.

Rahakäsityksen muutos oli osa tätä kehityskulkua, ja enemmänkin: kuten John Vernon toteaa, rahasta tulee eräs keskeinen kumentuneen, eteenpäin syöksyvän kehityksen kuva 1800-luvun jälki- puoliskon kirjallisuudessa (1984, 19). Tätä ilmentää hänen mukaansa esimerkiksi 1800-luvun kirjallisuuteen ilmaantuva uusi henkilötyyppi, tuhlari. Siinä missä jo varhaisemmasta kirjallisuudesta tuttu saiturityyppi on jämähtänyt menneeseen, tuhlarin toiminta suuntautuu kohti tulevaisuutta. Tuhlari käyttää rahaa pakonomaisesti paetakseen menneisyyttä ja olevia oloja. Hän haluaa aina enemmän, isompaa, suurempaa ja on valmis velkaantumaan näitä päämääriä tavoitellessaan. Tuhlari onkin eräässä mielessä muotoutumassa olevan kapitalismin henkilöitymä. (Mt. 29–40.)

Emma Bovary, prototyypinen tuhlari, haluaa myös aina enemmän kuin mihin hänellä olisi mahdollisuuksia. Analyysissään velkakirjojen roolista *Madame Bovaryssa* Patricia Reynard-Pactat (1988) osoittaa, miten rahan aiheuttama vauhti näkyy konk-

reettisesti siinä, miten kerronnallinen aika nopeutuu Emman velkaantumista kuvaavissa jaksoissa romaanin loppupuolella. Flaubertille muuten niin tyypilliset pitkät kuvaukset ovat poissa, ja tilan valtaavat velkakirjojen erääntymispäivät, niiden uudistamiset ja itse velkapääoman jatkuva kasvu kauppias LHeureux'n tilikirjassa. Ikään kuin rahan aiheuttama toiminta, taloudellinen liike, edustaisi jotakin omalakista, kaikkea selityksiä ja kuvauksia pakenevaa voimaa. (Mt. 78–79.) Velkakirjojen kautta Flaubert kuvaa tarkasti myös rahan spekulatiivista, sopimuksenvaraista, viime kädessä mihinkään kiinnittymätöntä arvoa. Monen muun realistin tavoin Flaubert rinnastaa paperirahan ja fiktion,⁴ mikä piirre näkyy *Madame Bovaryssa* useaan otteeseen. Aivan samoin kuin Emman tunne-elämä täyttyy erilaisista fiktioista, haaveista ja kuvitelmista aina siihen pisteeseen asti, että hänen todellisuudentajunsa alkaa hämärtyä yhä pahemmin, hän käyttää velkakirjoillaan rahaa, jota ei oikeastaan ole olemassa. Ja päivä, jolloin luotto loppuu, on samalla Emman elämän viimeinen päivä.

Realismin kauden kirjailijat kuvaavat usein rahaan ja arvoon liittyvää suhteellisuutta: keinottelua, rahapelejä, velkaantumista, arvonnousuja ja -laskuja. Näiden tuloksena henkilöiden elämässä tapahtuu dramaattisia muutoksia, äkkirikastumisia ja köyhtymisiä. Rahan aikaansaamat taloudelliset heiluriliikkeet ovat realistisessa kirjallisuudessa usein inhimillisten toimijoiden käsityskyvyn ja hallinnan ulottumattomissa. Rahaa myös kuvataan toistuvasti ikään kuin itsenäisenä toiminnan agenttina, jonka kontrollointi on hankalaa. Fjodor Dostojevskin *Pelureissa (Igrok, 1866)* rahasta tulee romaanin peliriippuvaiselle kertojalle Alekseille itseriittoinen voima, oma todellisuutensa, johon rinnastettuna hänen oma elämänsä muuttuu pelkäksi panokseksi ruletissa:

Olin kuin kuumeessa ja siirsin koko tuon rahakasan punaiselle – ja äkkiä säpsähdin! Ainoastaan kerran koko sinä iltana, koko pelin aikana, pelko lävisti sisimpäni kylmänä viimana ja heijastui vahahteluna käsissä ja jaloissa. Kauhistuneena ymmärsin silmänräpäyksessä, mitä merkitsi minulle häviö! Pöydällä oli panoksena koko elämäni!

– Rouge! kuulutti pankinpitäjä ja minä hengähdin syvään; tulikipinät vilistivät kaikkialla ihollani. Minulle maksettiin seteleinä, kaikkiaan neljätohatta floriinia ja kahdeksankymmentä friedrichsdoria! (Sillä hetkellä pystyin vielä seuraamaan rahojen laskemista.)

Sen jälkeen, mikäli muistan, asetin kaksituhatta floriinia jälleen kahdelletoista keskiluvulle ja hävisin; asetin irralliset kultakolikot ja kääroissä kahdeksankymmentä friedrichsdoria ja hävisin. Minut valtasi vimma: otin viimeiset minulle jääneet kaksituhatta floriinia ja asetin ne kahdelletoista ensimmäiselle luvulle – noin vain, umpimähkään, laskematta vähääkään! Silmänräpäyksen aikana minulla oli odottaessani ehkä sama tunne, jonka madame Blanchardt koki pudotessaan Pariisissa ilmapallosta maahan. (Dostojevski 2001, 174.)

Raha mahdollistaa myös yhteiskunnallisen muutoksen. Kuten Vernon (1984, 20) toteaa, raha on 1800-luvulla myös väline yhteiskunnallisen vallan hankkimiseksi: se tekee ihmisistä tasa- ja epätasa-arvoisia täysin uudella tavalla. Tämä näkyy realismissa

toistuvissa kuvauksissa sääty-yhteiskunnan vähittäisestä murtumisesta, keskiluokan vallan kasvusta sekä työväenluokan taloudellisesta riistosta. Realistisen kirjallisuuden keskiössä on kuitenkin usein juuri keskiluokkainen elämänpiiri – sen vahvuudet, heikkoudet, uhkat ja mahdollisuudet. Silloinkin kun realistinen kirjallisuus kuvaa työväenluokkaa tai erilaisia yhteiskunnan marginaaliryhmiä (köyhät, rikolliset, lapset, maahanmuuttajat), sen välittämät arvot – kuten individualismi tai yksilön mahdollisuudet muuttaa omia olosuhteitaan – liittyvät porvarilliseen maailmankuvaan (Armstrong 2006, 369, 378, 385–386). Kun yläluokan varallisuus ja yhteiskunnallinen asema syntyi maaomaisuuden tuoton ja perityn varallisuuden kautta, keskiluokan varallisuus oli pitkälti riippuvainen siihen kuuluvien yksilöiden omasta aktiivisuudesta rahan hankkimisessa (Vernon 1988, 42–45). Feodaali-yhteiskunnasta siirryttiin 1800-luvun kuluessa kapitalistiseen markkinayhteiskuntaan, jossa varallisuus syntyy pääomista, niiden kasautumisesta ja niiden liikkeistä. Tästä syystä ei ole niinkään yllättävää, että varallisuuden kasvattaminen kaupankäynnin, sosiaalisten verkostojen (kuten avioliitto) ja taloudellisen spekulatiion kautta on keskeistä monessa realismin kauden romaanissa. Kolikon toisena puolena on jatkuva sosiaalisen putoamisen uhka, jos suhdanteista riippuvainen varallisuus katoaa. Hyvä esimerkki tästä on Anthony Trollopen romaani *The Way We Live Now* (1875), jossa pahasti velkaantunut baronetti Felix Carbury yrittää päästä velkakierteestään sekä pyrkimällä naimisiin alempisäätyisen mutta rikkaan perijättären kanssa että lähtemällä mukaan rautatieyhtiön osakekauppaan. Molemmat hankkeet epäonnistuvat, sillä ne perustuvat vaurauteen, joka on pelkästään kuvitteellinen.

Itsenäiseksi ja omalakisiksi kuvatun rahan liikkeen voi nähdä myös inhimillisen toiminnan projektiona. Tätä mieltä on muun muassa taloushistorioitsija Niall Ferguson (2008, 15), joka on todennut, että raha vahvistaa taipumusta ylireagointiin eli nopeaan liikkeeseen intomielisyydestä (kun asiat sujuvat hyvin) kohti syvää depressiota (kun asiat sujuvat huonosti). Siksi taloudelliset buumit ja laskukaudet ovat seurausta myös omasta emotionaalisesta ailahtelevuudestamme (mp.). Rationaaliseksi järjestelmäksi mielletyn talouden ytimessä vaikuttavat inhimilliset tunteet, minkä realismin rahakuvaukset tuovat hyvin tarkkanäköisesti esille.

Spekulaatio lukustrategiana

Fredric Jameson on väittänyt, että realismi kirjallisuudessa on pohjimmitaan epistemologinen kategoria, joka kuitenkin esitetään estetiikan viitekehyksessä (2010, 279). Tulkitsen tämän hieman kryptisen väitteen siten, että realismista ei voida puhua ilman viittausta tiettyihin kirjallisiin keinoihin. Näiden keinojen motivointi on kuitenkin juuri epistemologinen: ne ovat kirjailijan yritys vastata siihen, millainen kuvattu todellisuus on. Se, että tämä todellisuus voi olla samanaikaisesti täysin uskottava ja täysin fiktiivinen on eräs realismin paradokseista, jota käsittelem seuraavassa *spekulaation* käsitteen avulla.

Taloustieteessä spekulatiolla tarkoitetaan rahojen sijoittamista kohteisiin, joiden arvon odotetaan nousevan ja jotka voidaan myydä edelleen suurella voitolla (Newbery 2008). Spekulatio liittyy usein riskikohteisiin, joiden arvonkehitys on huonosti ennustettavissa, jolloin seurauksena voi olla suuria tappioita yhtä hyvin kuin voittojakin. Spekuloiija joutuu siis jatkuvasti puntaroimaan sijoituskohteittensa arvoa ja varautumaan niissä tapahtuviin äkillisiin muutoksiin. Filosofissa spekulatiolla tarkoitetaan metafysisistä pohdiskelua, joka on pitkälti irtautunut empiirisistä havainnoista (Stern 1998). Molemmissa tapauksissa spekulatiolla viitataan mentaaliseen toimintaan, joka tapahtuu irrallaan asioiden konkreettisesta luonteesta.

Realismin kirjallisuudessa spekuloidaan myös usein niin ihmisillä kuin asioilla, ja hyvin usein toistuu tilanne, jossa aidoksi ja arvokkaaksi luultu asia paljastuukin arvottomaksi tai päinvastoin. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi henkilöhahmojen todellisen luonteen paljastumista, kuten esimerkiksi Jane Austenin romaaneissa, joissa päähenkilöiden arviot muista ihmisistä saattavat muuttua radikaalistikin, kun uutta tietoa heistä paljastuu. Suhteessa aitoon ja arvokkaaseen arvoton ja epäaito rinnastuu fiktion – Austenin romaaneissa ja *Madame Bovaryssa* esimerkiksi päähenkilöiden kirjallisuudesta ammentamiin väriin mielikuviin.

Myös taloudellinen arvo näyttäytyy realismissa usein fiktiona, kuvitelmana. Guy de Maupassantin tunnetussa novellissa ”Koru” (”La parure”, 1884) pikkuvirkamiehen vaimo Mathilde Loisel haaveilee yläluokkaisesta elämästä, jota hän ei voi keskiluokkaisen sosioekonomisen taustansa vuoksi koskaan saavuttaa. Hän haluaa kuitenkin pukea ylleen yläluokan tuntomerkit eräisiin hienoihin juhliin ja elää näin hetken fantasiaansa siitä elämästä, jota hänen ihailmansa rikkaat ja kuuluisat elävät. Siksi hän lainaa varakkaalta ystävättäreltään timanttikaulakorun. Juhlien jälkeen koru on kuitenkin kadonnut, eikä epätoivoinen Mathilde halua kertoa totuutta ystävättärelleen. Siksi hän ostaa uuden, saman näköisen timanttikaulakorun, jonka hän palauttaa ystävättärelle. Kaupan hän rahoittaa monimutkaisilla taloudellisilla järjestelyillä, joihin kuuluu kiinnityksiä ja velkakirjoja erilaisilta koronkiskureilta. Korusta syntyneiden 36 000 frangin velkojen ja niiden korkojen maksaminen vie kymmenen vuotta ja pudottaa Loiselin perheen köyhyyteen. Novellin lopussa Mathilde tapaa ystävättärensä kymmenen vuoden jälkeen ja kertoo vihdoinkin totuuden korusta. Silloin ystävätär paljastaa, että hänen korunsa oli vain halpa jäljitelmä, korkeintaan 500 frangin arvoinen.

Mathilden tragedia ei ole pelkästään siinä, että hän ei tunnista aidon ja jäljitelmän välistä eroa, vaan siinä kuvitteellisessa arvossa, jonka hän on korulle mielessään antanut, koska korun omistaa hänen rikas ystävättärensä. Mathilde joutuu maksamaan todellista hintaa korusta, jonka arvo perustuu pelkästään hänen omiin mielikuviinsa. Kadonneen korun oikean rahallisen arvon paljastumisesta tulee se totuuden hetki, joka romahduttaa myös Mathilden maailmankuvan. Kuten John Vernon (1988, 18) on todennut, raha edustaa realistisessa kerronnassa sekä merkkiä jostakin todellisesta

että tuon todellisuuden murtumista; tapahtuu se, mitä Marx on kuvannut rahan voimaksi muuttaa representaatio todellisuudeksi ja todellisuus pelkäsi representaatioksi. Kun puhutaan liikkuvasta ja muotoaan muuttavasta rahasta, ollaan representaation ja sosiaalisen vallan ytimessä.

Spekulaation kuvaukset kirjallisuudessa heijastelevat laajempaa kulttuurista muutosta, joka koskee käsitystä representaation ja todellisuuden vastaavuudesta. Merkkejä tästä kehityksestä löytyy jo edeltävältä vuosisadalta. Ian Watt toteaa, että piirre, joka erotti 1700-luvun romaanin aiemmista kertomusmuodoista, oli juuri realismi (1957, 10). Watt kiirehtii kuitenkin huomauttamaan, ettei tämä merkitse sitä, etteivätkö kirjailijat tätä ennen olisi pyrkineet todenmukaisuuteen (mt.). Kysymys realismin todenmukaisuudesta oli paljon monimutkaisempi, sillä siihen eivät vaikuttaneet ainoastaan käsitykset totuudesta, vaan myös käsitykset fiktiosta. Catherine Gallagherin (2006, 338, 340) mukaan realismin ilmaantuminen romaanikerrontaan edellyttää myös uudenlaista käsitystä fiktiivisyydestä. Jos aiemmin totuus oli ymmärretty kapeasti kerrotun historiallisena paikkansapitävyytenä, niin romaanimuoto kehitti *fiktiivistä* uskottavuutta ja todenmukaisuutta – jopa siinä määrin, että uskottavuudesta tuli yksi fiktion tuntomerkeistä (mt. 346).⁴

Gallagherin mukaan modernin romaanimuodon synnyssä 1700-luvun lopulla olennaista oli uudenlainen, sisäisesti ristiriitainen käsitys totuudesta *mimeettisenä simulaationa*, näköisyytenä (2006, 341). Tämä tarkoitti sitä, että romaania voitiin pitää uskottavana, vaikka se ei viitannut suoranaisesti mihinkään olemassa oleviin henkilöihin tai tapahtumiin. Tilanne oli olennaisesti erilainen kuin vielä vuosisadan alussa, jolloin esimerkiksi Daniel Defoe joutuu uskottelemaan yleisölleen, että hänen romaaninsa *Robinson Crusoe* (1719) on tositarina. Aiemmin proosakertomuksia luettiin joko totuudenmukaisena raporttina olemassa olevista henkilöistä ja tapahtumista tai sitten puhtaasti mielikuvituksellisena sepitteenä, jossa ihmeenomaiset ja luonnonlakien vastaiset tapahtumat ja eksoottiset miljööt seuraavat toistaan. Näiden rinnalle astuu 1700-luvun lopulla kolmas muoto: realistinen fiktio, jonka lukija ei spekuloi niinkään sillä, onko luettu totta, kuin sillä, onko se uskottavaa (Gallagher 2006, 346). Samaa spekulaation strategiaa edustaa myös Samuel Taylor Coleridgen 1800-luvun alkupuolella esittämä kuuluisa maksiimi fiktiosta ”epäuskon lykkäämisenä” (*that willing suspension of disbelief for the moment, which constitutes poetic faith*, ks. Coleridge 1910). Epäusko on Gallagherin (2006, 346) mukaan modernin fiktion ennakkoehto: lukija luopuu uskosta kerrotun kirjaimelliseen paikkansapitävyyteen ja luottaa näköisyyteen.

Gallagher (2006) korostaa sitä, että spekulaatio ei liity pelkästään realistisen kirjallisuuden lukutapoihin, vaan se on mentaliteetti, joka läpäisee olennaisella tavalla koko 1700-luvulla syntymässä olevan modernin yhteiskunnan ja modernin subjektin: teollistumisen, urbanisoitumisen ja valistuksen aika suosii taloudellista ja poliittista

spekulaatiota ja vakaan uskon horjuttamista – peliä mielikuvilla (mt. 345–347). Myös paperirahan käyttö oli Gallagherin mukaan samanlainen ironinen kollektiivinen peli: tavalliset ihmiset eivät uskoneet, että valtion varat mitenkään kattaisivat kaiken sen kullan ja hopean mitä liikkeellä olevat setelit lupasivat, mutta he käyttivät rahaa ikään kuin se olisi ollut mahdollista (mt. 347). Samalla tämä kollektiivinen epäusko tai ironinen luottamus (*credit*) paradoksaalisesti tuotti reaalisia muutoksia maailmassa.⁶

1800-luvulle tultaessa taloudellisen spekulatiivisen aiheuttamia kuplia oli kuitenkin jo nähty useita,⁷ ja niitä ehkäisemään luotiin Euroopassa monetaristinen järjestelmä, jossa liikkeelle lasketun rahan määrä oli lailla sidottu pankkien ja viime kädessä valtion kultavarantoihin. Tällöin paperirahalla oli, edes teoriassa, jonkinlainen takaus. Paperiraha ja velkakirjat saattoivat olla jatkuvassa liikkeessä, mutta niiden referentti, todellinen viitepiste, pysyi turvassa pankin kassaholvissa.

Realismi: kultakannan kirjallisuus

Metallirahojen aikakautena – ja yhä edelleenkin – harvinaiset jalometallit, kuten kulta ja hopea, olivat rahoiksi lyötyinä paitsi vaurauden symboleita myös itsessään vaurautta. Metallirahan arvo määräytyi usein suoraan sen sisältämän jalometallin määrästä. Paperiraha sen sijaan on materiaalisesti lähes arvoton: sen ainoa arvo on symbolisessa sopimuksessa rahan liikkeellelaskijan ja sen käyttäjien välillä. Tämän symbolisen sopimuksen takaajaksi kehitettiin kultakantajärjestelmä (*gold standard*), joka otettiin laajassa mitassa käyttöön ensin Englannissa 1820-luvulta lähtien ja sitten vuosisadan mittaan myös muissa Euroopan maissa sekä Pohjois-Amerikassa.⁸

Järjestelmässä oli kuitenkin alusta asti pahoja puutteita ja katkoksia, joita aiheuttivat sekä sotien ja kasvavan globaalin markkinayhteiskunnan jatkuvasti vaatimat uudet pääomat että tuolloin tunnettujen kultavarantojen rajallisuus.⁹ Kultakantajärjestelmä muuttuikin toimimattomaksi viimeistään ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa: sodan jälkeen nähtiin joitakin lyhytaikaisia yrityksiä kultakannan palauttamiseksi, mutta pian valtio toisensa jälkeen Euroopassa luopui järjestelmästä ja päästi valuutat kellumaan. Finanssikeinottelu, johdannaiskauppa ja moderni globaali rahatalous alkoi 1900-luvun alussa: se ei tarvinnut toimiakseen enää kiinteitä valuuttoja. Raha ei tarvinnut enää materiaalista referenttiä ollakseen uskottava vaihdon väline.

Se, että kultakantajärjestelmää pidettiin vaikeuksista huolimatta kuitenkin yllä vuosikymmeniä, kertoi vahvasta idealismista. Kulta oli järjestelmän näkökulmasta vaurautta sellaisenaan, väärentämättömänä ja luonnollisena, ja juuri siksi tämä vauraus voitiin ongelmitta kääntää symboliseen muotoon. Uushistoristi Walter Benn Michaels toteaa kirjassaan *The Gold Standard and the Logic of Naturalism* (1987), että kultakantajärjestelmä oli idea välittömästä viittaussuhteesta, jossa merkki (paperiraha) edusti suoraan referenttiä (kultaa), joka ei ollut mikään abstraktio vaan jotakin käsin kos-

keteltavaa, todellista ja luonnollista (mt. 146–154).¹⁰ Tämän idealismin rinnalla oli jokseenkin toissijaista se, että kulta oli rahan käyttäjältä usein saavuttamattomissa, piilossa pankin kassaholvissa, ja että paperirahoja ei suinkaan aina vaihdettu kultaan asiakkaiden niin halutessa, vaan vaihtoja lykättiin tai ne saatettiin kokonaan keskeyttääkin, jos valtiota uhkasi kassavaje. Tällaisia keskeytyksiä alkoi olla ensimmäisen maailmansodan alla Euroopassa niin säännöllisesti, että käytännössä paperia ei voinut enää vaihtaa kultaan (Goux 1990, 112).

Sekä Michaels että Jean-Joseph Goux näkevät realismissa vaikuttavan samankaltaisen idealismin, jossa kielellisen representaation nähtiin luonnollisella tavalla kuvaavan kohdettaan. Kuten edellä todettiin, realismin ideaa ei estänyt toimimasta se, että realistinen representaatio *uskottavana näköisyytenä* oli jo itsessään ristiriitainen käsite. Michaels (1987, 159–163) argumentoi, että kultakanta ja realismi edustavat molemmat paradoksaalista pyrkimystä representaatioon, joka häivyttää itsensä representaationa. Goux (1994, 17) myös rinnastaa realistisen proosan kultakannan kanssa: realismissa ei kyseenalaisteta mediumin – kielen – kykyä representoida sekä subjektiivisia kokemuksia että objektiivista todellisuutta. Suhteessa realismiin modernismi on sen sijaan kuin paperirahaa – itseriittoinen symbolinen konstruktio, joka ei ole enää vaihdettavissa konkreettiseen referenttiin. Modernismissa kielen ja todellisuuden välinen suhde muuttuu problemaattiseksi ja representaatioon kohdistuu radikaali epäily. Tämän rahan ja kielen yhteisen problematiikan sitoo Goux'n analyysissä yhteen André Giden romaani *Les Faux-Monnaieurs (Vääränrahantekijät, 1925)*, jossa väärennetyt kultarahat esiintyvät paitsi konkreettisena motiivina myös metaforana kielestä, joka ei ole enää luonnollista ja välitöntä representaatiota, vaan korostetun fiktiivistä.¹¹ Giden romaanissa rahasta tulee toistuvasti metafora myös henkilöiden identiteetille, tai paremminkin sille kahtiajakautuneisuudelle, joka vallitsee henkilön minuuden ja sosiaalisen roolin välillä. Romanin kerronnalliset ratkaisut, kuten toistuvat metalepsikset,¹² alleviivaavat rakenteen tasolla lukijan referentiaaliseksi olettaman kielen pettävyyttä.

Michaelsin ja Goux'n tekemässä analogiassa siirtymä realismiin ja modernismin välillä merkitsee radikaalia representaatiokäsityksen muutosta, joka oli heijastusta laajemmista kulttuurisista ja yhteiskunnallisista muutoksista. Tässä analogiassa on kuitenkin se ongelma, että se ei pysty selittämään sitä, miksi realismin kausi ei kuitenkaan koskaan päättynyt, vaan se muodosti modernismista huolimatta ja siihen osittain sulautuen kirjallisuuden valtavirran myös 1900-luvulla. Goux'ta on myös kritisoitu siitä, että hänen tulkintansa palauttaa kirjallisuuden talouteen, jolloin ensinnäkin verrataan kahta täysin erilaista kokonaisuutta ja toiseksi pidetään taloutta jo oletusarvoisesti jonkinlaisena ylimmäisenä selitysmallina (Woodmansee & Osteen 1999, 16–17). Näiden lähestymistapojen ansiona on kuitenkin se, että ne ovat kiinnittäneet huomiota modernin ajan rahan yhtenä kirjoituksen muotona ja kaunokirjallisen proosan kykyyn reflektoida rahan liittyviä mielikuvia.

Realismi oli ja on paitsi esteettinen, myös emansipatorinen kirjallinen projekti, joka osoittautui huomattavan elinvoimaiseksi ja muuntautumiskykyiseksi sekä kesti joka kerta myös siihen kohdistuneen kritiikin. Ian Watt (1957, 32–33) huomauttaa, että juuri kielen referentiaalisuus ja mahdollisuus jäljitellä yksityiskohtaisesti inhimillistä kokemusta ovat ne syyt, joita saivat aikaan realismin valtavan suosion lukevan yleisön keskuudessa ja jotka toimivat edelleenkin suurelle osalle lukijoita malliesimerkkinä siitä, miten taide kuvaa elämää. Kuitenkin representaatioon kohdistuva radikaali epäily löytyy myös klassisen realismin kauden proosasta, kuten *Madame Bovarysta*, jota on luettu myös kuvauksena kielen perustavasta riittämättömyydestä kuvata inhimillistä kokemusta (mm. Mäkelä 2011, 157, 168). Omassa luennassani rahasta tulee realistisessa kirjallisuudessa usein juuri tällainen representaation murtumispiste. Voidaanko ajatella, että kuvatessaan rahaa ja sen perimmäistä suhteellisuutta ja kontrolloimattomuutta realistinen kirjallisuus itse asiassa mallintaa toisenlaisen representaatiojärjestelmän kautta jotakin sellaista, jota ei voida käsitellä realistisen diskurssin omin keinoin – kielen ja maailman välistä epäsuhtaa?

Viitteet

¹ Kreikan *oikonomiä*, josta juontuu monissa kielissä käytetty sana ekonomia, merkitsi antiikissa juuri kotitaloutta eli itsenäisen talon (*oikos*) hoitamiseen liittyviä sääntöjä ja käytäntöjä (Cartledge 2008). Emma Bovaryn tilanteen tekee erityisen haavoittuvaiseksi se, että hän on talon emäntänä vastuussa Bovaryjen kotitalouden hoidosta, kuten potilasmaksujen keräämisestä ja palvelijoiden palkoista, tavarantoimituksista ja vastaavista. Emman henkilökohtaisesta vararikosta kärsii siis useita henkilöitä samalla kertaa. Mielenkiintoista on, että Flaubert ei kuvaa Emmaa kyvyttömäksi kotitalouden hoitamisessa, sillä ennen naimisiinmenoaan tämä oli onnistuneesti vastannut leskeksi jääneen isänsä tilan asioiden hoidosta. Ongelmat syntyvät vasta kun Emma alkaa käyttää rahaa paikatakseen tunne-elämässä syntyneitä puutteen kokemuksia.

² Parfois, il est vrai, elle tâchait de faire des calculs; mais elle découvrait des choses si exorbitantes, qu'elle n'y pouvait croire. Alors elle recommençait, s'embrouillait vite, plantait tout là et n'y pensait plus. (Flaubert 1857.)

³ Realismista käytetään angloamerikkalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa (mm. Fredrick Jameson) toisinaan nimitystä ”klassinen realismi” (*classical realism*), kun viitataan kirjalliseen periodiin 1850-luvun puolivälistä vuosisadan loppupuolelle, ja juuri tässä merkityksessä puhun realismista tässä artikkelissa. Kyseisenä ajanjaksona ilmestyivät useissa Euroopan maissa keskeiset realismia edustavat romaanit ja suuntauksen esteettiset ja eettiset periaatteet artikuloitiin julkisessa kirjallisuuskustelussa. Realismin ajallinen sijoittaminen voi kuitenkin vaihdella huomattavastikin eri kielialueilla. Esimerkiksi suomalaisen kirjallisuuden tutkimuksessa realismi sijoitetaan usein 1830–1880-luvuille; monet realistimme, kuten Juhani Aho tai Minna Canth, luokitellaan myös naturalisteiksi, sillä suomalaisen kirjallisuuteen realismi tuli varsinaisesti vasta naturalismin myötä (mm. Rossi 2009, 27; Lappalainen 1999, 8–15). Realismin ajallinen sijoittaminen voi olla tätä väljempikin: esimerkiksi John Vernon (1984) laskee realismiksi koko 1800-luvun kirjallisuuden, kun taas vuonna 2010 ilmestyneessä

artikkelikokoelmassa *A Concise Companion to Realism* (toim. Matthew Beaumont) realismin kausi lasketaan alkavaksi 1800-luvun puolivälistä ja jatkuvan 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille asti.

⁴ Vastaavia esimerkkejä löytyy esimerkiksi Balzacin romaanista *Le père Goriot* (1835; suom. *Ukko Goriot*), jossa puolirikollinen keinottelija Vautrin opastaa nuorta Eugène de Rastignacia rikastumisen taidossa. Jos rahaa ei ole, toteaa Vautrin, pitää teeskennellä, että sitä on. Vautrin kertoo Rastignacille rikastumissuunnitelmistaan ja esittää olevansa niitä toteuttaessaan kuin runoilija, joka ei kuitenkaan kirjoita runoja, vaan elää niitä. Varakkaiksi oletetut nousukkaat myös kuvataan usein tarinoiden ja anekdoottien kautta. Anthony Trollopen romaanissa *The Way We Live Now* (1875) ulkomaalaistaustainen liikemies Melmotte uskotaan rikkaaksi, koska hänen varakkuudestaan kiertää lontoolaisten keskuudessa liioiteltuja ja todenperäisyydeltään arveluttavia tarinoita.

⁵ Realismin keskeisinä piirteinä on usein pidetty kerrotun maailman yksityiskohtaista kuvausta sekä yksilöllisiä henkilöihahmoja (mm. Watt 1957, 17–25). Objektiviisuutta edustavasta havainnoivasta katseesta ja kuvauksista tulee realistisessa kerronnassa niin keskeinen keino, että esimerkiksi modernia romaanimuotoa on vaikea kuvitella ilman sitä. Realistisen kerronnan toinen olennainen elementti ovat yksilölliset ja kehittyvät henkilöihahmot, joita kuvataan sekä fyysisinä toimijoina että psykologisina entiteetteinä (Watt 1957, 32–33; Käkälä-Puumala 2001, 248–253). Toisaalta henkilöihahmojen realismisuus voitiin perustella myös niiden tyyppillisyyden kautta (ks. “Realismus”, 174–175). Romaanihenkilö oli fiktiivinen olio, joka kuitenkin edusti jotakin tiettyä ihmisryhmää, jolla oli taas vastineensa todellisuudessa. Tätä kautta romaanin voitiin sanoa olevan totuudenmukainen, vaikka sen yksityiskohdat olivatkin fiktiivisiä (Gallagher 2006, 342).

⁶ Sanan *credit*, luotto, alkuperä on latinan uskoa merkitsevässä *credossa*. Kuten Niall Ferguson toteaa, paperiraha on uskon asia; se edellyttää uskoa henkilöön, joka sen antaa, ja uskoa instituutioon, joka laskee rahan liikkeelle (2008, 31).

⁷ Näistä tunnetuin oli nk. Mississippi Companyn osakekupla 1700-luvun alussa. Tällöin edinburghilainen ammattipeluri John Law onnistui saamaan koko Ranskan valtiontalouden horjumaan perustamalla yksityisen pankin, joka painoi paperirahaa ja lainoitti pahasti velkaantunutta monarkiaa. Tämän lisäksi hän perusti Ranskan Louisianasta saatavien kuvitteellisten tuottojen toivossa osakeyhtiön (Mississippi Company), jonka osakkeista maksettiin ylihintaa niillä samoilla rahoilla, joita Law’n johtama pankki painoi. Osakekupla puhkesi, ja tuhannet ihmiset menettivät rahansa. Paperirahan määrä oli lopulta noin nelinkertainen Ranskan valtion kulta- ja hopeavarantoihin nähden. Kuplan puhkeamisen seurauksena paperiraha muuttui Ranskassa arvottomaksi, mikä ajoi ihmiset takaisin metallirahan käyttöön. Lisäksi monarkian velkaantuminen paheni katastrofiksi, mikä lisäsi tavallisen kansan verotaakkaa ja osaltaan joudutti tulevaa vallankumousta. (Ferguson 2008, 139–158.)

⁸ Yhdysvalloissa ja monissa muissa maissa järjestelmä toteutui nk. bimetallismina (kaksimetallikanta), jossa liikkeellä olevan paperirahan määrä sidottiin sekä kulta- että hopeavarantoihin.

⁹ 1800-luku oli tunnetusti suurten kultaryntäysten aikaa: Kalifornia 1849, Australia 1851, Alaskan Klondyke 1896 ja Etelä-Afrikan Transvaal 1886 (Foreman-Peck 1995, 154–173).

¹⁰ Michaels käyttää tästä syystä kirjassaan realismista yleisnimitystä *naturalismi*. Kyse ei ole periodisaatiosta, vaan Michaels viittaa naturalismilla näkemykseen, jonka mukaan

taloudellisella arvolla samoin kuin kaunokirjallisuuden todellisuuskuvauksella oli olemassa luonnollinen perusta.

¹¹ Kuten Goux osoittaa, väärä raha oli Gideltä hyvin tietoinen valinta oman kirjallisen estetiikkansa metaforaksi. Giden setä Charles Gide (1847–1932) oli poliittisen taloustieteen professori ja kultakannan puolustaja, jonka kirjoituksiin André Gide enemmän ja vähemmän suoraan viittaa romaanissaan (Goux 1994, 15–25).

¹² Näitä ovat esimerkiksi se, että romaanin henkilöihin kuuluu kirjailija Edouard, joka kirjoittaa romaania nimeltä *Vääränrahantekijät*, jolloin kerronta voi kokonaisuudessaan olla peräisin Edouardin käsikirjoituksesta. Metalepsis- tai mise-en-abyme-rakenteena voi pitää myös itse väärennettyä kultarahaa, joka on tehty kristallista ja päällystetty kullalla. Kullan varistessa rahan pinnasta jää jäljelle vain pelkkä lasi, mitä esimerkiksi Goux pitää pienoiskuvana koko romaanista: kielen referentiaalisuus (kultaus) kuluu nopeasti pois, ja jäljellä on pelkkä läpinäkyvä pinta, joka ei edusta enää mitään muuta kuin itseään (Goux 1994, 7–8).

Lähteet

- Armstrong, Nancy 2006. The Fiction of Bourgeois Morality and the Paradox of Individualism. *The Novel*, Vol. II. Franco Moretti (ed.). Princeton: Princeton University Press, 349–388.
- Beaumont, Matthew (ed.) 2010. *A Concise Companion to Realism*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Cartledge, Paul 2008. The economy of ancient Greece. *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Second Edition. Eds. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. Palgrave Macmillan, 2008. *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*. Site imprint Palgrave Macmillan. 25 January 2015 <http://www.dictionarofeconomics.com/article?id=pde2008_E000317> doi:10.1057/9780230226203.1882
- Coleridge, Samuel Taylor 1910 (1817). *Biografia literaria*. London: J. M. Dent & Sons.
- Dostojevski, Fjodor 2001. *Pelurit (Igrok, 1866)*. Suom. Juhani Konkka. Helsinki: Tammi.
- Ferguson, Niall 2008. *The Ascent of Money. A Financial History of the World*. New York: Penguin.
- Flaubert, Gustave 1857. *Madame Bovary*. <http://www.gutenberg.org/cache/epub/14155/pg14155.html> (16.8.2014).
- . 1956. *Rouva Bovary*. Suom. Eino Palola. Helsinki: Otava.
- Foreman-Peck, James 1995. *A History of the World Economy. International Economic Relations Since 1850*. Second edition. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Gallagher, Catherine 2006. The Rise of Fictionality. Franco Moretti (ed.), *The Novel*, Vol. I. Princeton: Princeton University Press, 336–363.

- Goux, Jean-Joseph 1994. *The Coiners of Language*. Translated by Jennifer Curtiss Gage. Norman: University of Oklahoma Press.
- . 1990. *Symbolic Economies. After Marx and Freud*. Trans. Jennifer Curtiss Gage. New York: Cornell UP.
- Jameson, Fredric 2010. Afterword: A Note on Literary Realism. Matthew Beaumont (ed.), *A Concise Companion to Realism*. Oxford: Wiley-Blackwell, 279–289.
- Kivistö, Sari & Käkälä-Puumala, Tiina (toim.) 2011. *Kirjallisuus ja talous antiikista nykyaikaan*. Helsinki: Avain kustannus.
- Käkälä-Puumala Tiina 2001. Persoona, funktio, teksti — henkilöahhojen tutkimuksesta. Outi Alanko & Tiina Käkälä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Helsinki: SKS, 241–271.
- Lappalainen, Päivi 1999. Epäkohdat esiin! – Realistit maailmaa parantamassa. Rojola, Lea (toim.). *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 8–15.
- McDonagh, Josephine 2010. Space, Mobility, and the Novel: ‘The spirit of place is a great reality.’ Matthew Beaumont (ed.), *A Concise Companion to Realism*. Oxford: Wiley-Blackwell, 50–67.
- Michaels, Walter Benn 1987. *The Gold Standard and the Logic of Naturalism*. Berkeley: University of California Press.
- Mäkelä, Maria 2011. *Uskoton mieli ja tekstuaaliset petokset. Kirjallisen tajunnankuvauksen konventiot narratologisena haasteena*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto 2011. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66797/978-951-44-8569-5.pdf?sequence=1> (23.9.2014).
- Newbery, David M. 2008. Futures markets, hedging and speculation. *The New Palgrave Dictionary of Economics. Second Edition*. Eds. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. Palgrave Macmillan, 2008. *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*. 23 November 2014 <http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_F000247>doi:10.1057/9780230226203.0612
- ”Realismi.” *Tieteen termipankki 8.9.2014: Kirjallisuudentutkimus:realismi*. (<http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:realismi>)
- ”Realismus.” 1992. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 8. Günther Bien (et al.), toim. Basel: Schwabe, 148–178.
- Reynaud-Pactat, Patricia, 1988. Jean-Joseph Goux and the Metaphor of the Promissory Note in Gustave Flaubert’s Madame Bovary. *Diacritics*, Vol. 18, summer 1988, 69–80.
- Rossi, Riikka 2009. *Särkyvä arki. Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Palmenia.

- Stern, Robert 2004. Nineteenth-century philosophy. In E. Craig (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge. <http://www.rep.routledge.com/article/DC100> (17.9.2014).
- Watt, Ian 1957. *The Rise of the Novel*. Berkeley: University of California Press.
- Vernon, John 1984. *Money and Fiction. Literary Realism in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Ithaca: Cornell University Press.
- Woodmansee, Martha & Osteen, Mark (eds.) 1999. *The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London: Routledge.